

T. Molnár Gizella

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ORCID:0009-0003-2369-6610

Széljegyzetek egy kutatáshoz – Tomori Viola újszerű látásmódja

A közelmúltban a közösségi és generációs tanulás történeti példájaként tanulmányoztam a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának agrársettlemet mozgalmát és kapcsolódó kiadványait – lélekben készülve Újvári Edit születésnapjára is –, amikor felillant előttem a gondolat, hogy talán a számára oly kedves kulturális antropológia hazai történeti előzményeinek egy apró gyöngyszemére bukkantam, miközben a kapcsolódó kutatásokat, eredeti szövegeket, tudományos közleményeket vizsgáltam.

„Közösségi tanulás mindenütt és mindenkor folyik, de drámai időkben válik láthatóvá és nyilvánvalóvá. Válságok megoldásához 'jó' tudások kellenek, amelyek hasznosak, mert beválnak, egyben pedig kockázatosak is, hiszen még nem próbálta ki őket a közösség. Új, előre törő közösségi csoportok képviselik őket, amelyek, ha győznek: megoldják a problémát, kivezetnek a válságból, és így a közösségi tanulás 'tananyagává' válnak.” (Forray, Kozma 2013:19) Ilyen új közösségi csoportként, és egyben a modern közösségi tanulás úttörőjeként értékelhető a settlement-mozgalom, amely a 19. század második felében Angliában indult el, de hamar megjelent az USA-ban is, majd több európai országban. A settlement mozgalom a szabadversenyes kapitalizmus, a gazdasági liberalizmus következtében egyre inkább érezhető kiáltó társadalmi igazságtalanságokra reagálva állt a nyomorgó munkástömegek mellé. Törekedtek a társadalom lelkiismeretét felébreszteni, és a társadalmi bajokon segíteni, mégpedig a 19. század második felében egyre inkább terjedő, mind többek által képviselt szellemi mozgalom, a szociális idealizmus gondolatai alapján. Ennek lényege az a – talán naivnak tűnő – meggyőződés volt, hogy a magasabb társadalmi osztályok felelősek az alsóbb rétegekért is, s kötelességük gyakorlati segítséget nyújtani nekik, s folyamatos beavatkozással csökkenteni a társadalmi különbségeket. A szociális idealizmus legnagyobbjai, Thomas Carlyle, John Ruskin, Arnold Toynbee nemcsak az elvek megfogalmazásával, hanem a gyakorlatban is cselekedni kívántak, s az oxfordi diákjaikat maguk köré gyűjtve felkeresték a munkásokat, hogy a fiatalok megismerjék az életüket, átérezzék a nehéz munkájukat és a szociális problémáikat. Közülük különösen nagy hatással bírt Toynbee professzor, aki a diákjaival gyakorta megjelent a munkásnegyedekben, ismeretterjesztő előadásokat tartottak a munkásoknak, mert az volt a véleménye, hogy a kulturális felemelkedés hozhatja meg a munkásság számára a szociális felemelkedést. Ilyen előzmények után kezdte meg munkáját 1884-ben az első settlement Londonban, de hamar elterjedt a szigetországban, majd 1901 és 1918 között az angol példát használva további európai országokban is elkezdődött a settlement tevékenység. Mindenütt saját profillal reagáltak a helyi problémákra, de abban azonosak voltak, hogy a közösségi tanulás szorgalmazásával és megvalósításával a helyi társadalmak szintjén igyekeztek megfelelni a kihívásoknak és megoldani a problémákat, ami lassanként némi javulást is eredményezett. Több országban érdemes kiemelni a női settlementek magas számát, ami nemcsak azt jelzi, hogy a nőknek az átlagnál is nagyobb szükségük volt a segítségre, támogatásra, tanulásra, hanem azt is, hogy a nők erősödő társadalmi szerepvállalásának is jó terepe volt a settlement.

Magyarországon 1912-ben Újpesten, az ország egyik ipari centrumában létesítették az első settlementet Főiskolai Szociális Telep néven, az angol mozgalom mintájára. Kezdeményezője és a hazai változat kidolgozója Erődi Harrach Béla későbbi közgazdász professzor, a magyar settlement-mozgalom másik kiemelkedő személyisége Hilscher Rezső volt. Szerintük a szociális kérdés a kor kulturális problémájaként jelenik meg, s ennek hatása alól senki nem vonhatja ki magát, legkevésbé az egyetemi ifjúság. Ez olyan feladatot jelent, amelyhez a felkészültséget nem lehet csak a könyvekből megszerezni, hanem a sikeres vizsgákon túl a fiataloknak a gyakorlatban is alaposan ismerniük kell a gazdasági és társadalmi élet legfontosabb jelenségeit,

áttekintést kell szerezniük a napi kérdésekben, és praxist a munkásnéppel való érintkezésben. Ez pedig az egyetemi gyakorlati képzés keretei között valósult meg.

A settlement mozgalom sajátos továbbfejlesztése, illetve változata volt az az agrársettlement, amelyet a húszas évek végén Szegeden működő *Bethlen Gábor Kör*, majd az abból kifejlődő *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* alakított ki, hasonló törekvésekkel, a settlement mintájára, de mégis másként. Már a kezdet is más volt, ugyanis nem a professzorok nyerték meg diákjaikat a feladatra, hanem egyetemi hallgatók kezdeményezésére indult el a mozgalom. A trianoni döntés következtében Kolozsvárról Szegedre helyezett Ferenc József Tudományegyetem református hallgatóiból állt a Bethlen Gábor Kör (BGK), amely még 1902-ben alakult, s a száműzött egyetemmel és hallgatókkal együtt került a városba, és kezdetben a hasonló vallásos közösségek praxisát követve működött. A felekezeti diákegyesületből azonban hamarosan a társadalmi problémák iránt érdeklődő, proaktív egyetemisták közösségévé vált, amelynek tagjai egyébként a legkülönbözőbb szakokon folytattak tanulmányokat. A BGK működésében bekövetkezett fordulat Buday György joghallgató nevéhez fűződik, aki 1927-ben lett a kör elnöke, s neki köszönhető, hogy a körön belüli szerveződésként létrejött a szegedi (és az alföldi) viszonyokhoz illeszkedő, elsődlegesen már szociális orientációjú agrársettlement mozgalom. Ez egyben a kör informális kitágítása volt új, nemcsak református hallgatókkal együttműködve, s további változás volt, hogy a szociális érdeklődés és figyelem a leendő értelmiséggel szembeni elvárásként fogalmazódott meg. Ez az attitűd és feladatvállalás jellemezte a következő öt évben, Buday elnökségének ideje alatt a Kör működését, amely egyébként illeszkedett abba a nemzedéki orientációváltásba, amely a korszakot jellemezte: a „nép felé fordulás” programjába, amelynek nyomán a húszas években kibontakozott a parasztságot „felfedező” népi szociográfiai mozgalom a fiatal értelmiség körében (Bartha Miklós Társaság, Sarlósok, Erdélyi Fiatalok), azonban messze meg is haladta ezeket, főként 1930-31 után, amikor égisze alatt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (SZFMK) megalakult.

Különbözött a szegedi szerveződés a klasszikus settlementtől abban is, hogy az eredendően a nagyvárosok szegény munkásnegyedeiben jött létre és működött, míg Budayék az agrárnépesség felé fordultak, noha céljaik hasonlóak voltak, s nagyon sokat tanultak az európai és a hazai settlement-mozgalom tapasztalataiból. 1928 telén Buday angliai tanulmányúton járt, amelynek során személyes kapcsolatokat alakított ki az angliai settlement vezetőivel, miközben láthatta a működésüket. A hazai settlementtel Hilscher Rezső meghívása révén kerültek kapcsolatba. Bár az agrártársadalommal foglalkozó settlement nem volt példa nélküli Európában (pl. Franciaországban kifejezetten jellemző volt), a szegényparasztság, a tanyavilág felé fordulás mégis egyedi sajátossága volt a szegedi mozgalomnak. Ez nem ötletszerű, hanem nagyon is megalapozott célkitűzés volt, hiszen a húszas-harmincas években itt jelentek meg azok a legégetőbb problémák, társadalmi kihívások, amelyekre válaszként adódott a közösségi és a generációs tanulás a fiatal értelmiség köreiben, amikor közelebbről megismerték az alföldi parasztság kétségbeejtő helyzetét. Épp a hazai társadalom legnagyobb létszámú rétege, a mezőgazdasági népesség körében volt a legalacsonyabb a közműveltség és a (mező)gazdasági kultúra szintje. Ezen belül is az Alföld volt a legelmaradottabb terület, itt volt a legmagasabb az analfabéták aránya, ami a tankötelezettség bevezetésével jelentősen javult ugyan, de messze elmaradt a városi népességtől még az 1920-as években is. Nem volt elegendő iskola és tanító sem. Mindez akadályozta a mezőgazdaság modernizációját, főként a tanyás vidékeken, ahol a nagy távolságok miatt még nehezebb volt megteremteni a feltételeket az elemi ismeretek elsajátításához is, ami a gazdálkodás elmaradottságát, egészségügyi és szociális problémák tömegét eredményezte a szegényparasztság és a tanyai lakosság körében. Nagy szükség volt a mezőgazdasági termelés fejlesztésére, modernizálására, és az ezzel összefüggő gazdálkodási ismeretek terjesztésére, de általában is a lakosság közműveltségének, egészségügyi ismereteinek fejlesztésére. Ezeknek megoldásához kívánt hozzájárulni a szegedi agrársettlement mozgalom a maga eszközeivel, ugyanakkor tudományos kutatások keretében maga is tanulni akart, megismerni a parasztság helyzetét, szociális problémáit, a segítségnyújtás lehetőségeit. Ezzel egyidejűleg a tanulás kiemelt célja volt a paraszti kultúra sajátosságainak, szellemi és tárgyi értékeinek felkutatása, összegyűjtése és bemutatása a közvélemény számára, aminek nemcsak azok megőrzése volt a rendeltetése, hanem a felmutatásukkal a társadalmi távolságok csökkentése is. E célok alapján gyorsan körvonalazódott az agrársettlement tevékenysége: nyilván-

nos előadások és vitaestek szervezése, a közösségi tanulás alkalmainak megteremtése és a legjelentősebb előadások kiadása nyomtatásban is, s természetesen a legfontosabb, az ily módon megalapozott terepmunka, a „kiszállások”, ahogyan ők nevezték. Ezek során a Szeged környéki, (dorozsmai, tápéi, kopáncsi), a békési, a halasi és más alföldi tanyákat látogatták meg csoportosan, tartottak ismeretterjesztő előadásokat, s végeztek gyűjtőmunkát éveken keresztül, amelyek eredményeit publikálták is füzetsorozatokban, illetve emellett néhány egyetemi kiadványban, valamint folyóiratokban.

A kiszállásokat rendszeresen folytatták, ezek menetét, módszereit Buday részletesen összefoglalta a Nyugat folyóiratban. „A 'kiszállás' lényege röviden az, hogy apró csoportokban kimentünk valamelyik tanyára vagy faluba és hosszabb-rövidebb ideig együtt élve az odavalósiakkal, igyekeztünk megismerni és kölcsönösen megszeretni egymást. Sok élménnyel, de panaszokkal, kérdésekkel és kérésekkel megrakodva azután visszatértünk Szegedre, az agrársettlemet központjába és itt egymás segítségével igyekeztünk a tapasztalatokat feldolgozni, a reánk bízottakat elintézni, majd legközelebbi szabad időnkben, lehetőleg határozott időközökben visszatérni [...] Egy-egy sikerült kiszállás után, a legközelebbi alkalommal már a környék is tudott rólunk és ekkor már ösmertük egymást: nyugodtan végezhattük társadalomrajzi, néprajzi anyaggyűjtésünket és a gyakorlati szociális munkát.” (Buday 1933) 1930-ban 211, 1931-ben 189 szervezett kiszállás zajlott le, és ezen túl számos egyéni út is a tagok saját kutatómunkájának elvégzésére. A cikk nem csak a sikerekről, hanem a nehézségekről is beszámolt. Egyrészt meg kellett küzdeni a szemléletváltás nehézségeivel, gyakran az értetlenséggel, sőt, rosszindulatú támadásokkal. Ezek ellen is próbáltak védekezni a nyilvános előadásokkal, vitákkal és a könyvkiadással. A legnagyobb gondot azonban a támogatás hiánya jelentette. Míg az újpesti settlement a kultuszárca anyagi háttérével, egyetemi keretek között működött, ilyesmi a szegedinek nem állt rendelkezésére. Valójában jórészt saját erőből és a BGK tagdíjaiból, valamint kiadványaiból befolyt kevéske jövedelemből fedezték a terepmunka költségeit, ami egyre tarthatatlannabbá vált. Egy-egy támogató akadt ugyan, például a kiadványok megvalósításához később Kner Imre nyújtott nyomdai segítséget, de állandó jövedelem, amire építeni lehetett volna, nem volt. Rövid időre felcsillant ugyan a remény, amikor Budayék nagy elszántsággal felkeresték Erődi-Harrach professzort, beszámoltak az agrársettlemet munkájáról, és az elért eredményekre hivatkozva a támogatását kérték. Harrach professzor valóban melléjük állt, sőt, kiállt mellettük, amikor nyilvánosan is melegen méltatta a *Magyar Szemlében* az agrársettlemet munkáját, az állami támogatás azonban a segítő szándék ellenére elmaradt. Pedig létfontosságú lett volna, hogy a kulturális és szociális munka, amit végeztek, rendszeressé váljon egy állandó telep létesítésével, ahol a környék népe orvosi segítséget, jogi és gazdasági tanácsot, könyvet, oktatást kapott volna a tervek szerint, de támogatás híján mindez csak terv maradt. Be kellett látnia a BGK agrársettlemetjének, hogy alapvető változást a legjobb szándékaik ellenére sem tudnak elérni, s 1930-31-re kifulladásra a mozgalom. Azonban fontos hozadék volt, hogy kialakult egy aktív és zárt baráti kör, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amely eleinte a BGK művészeti-irodalmi előadás-sorozatának elnevezése volt, a kollégium szó az egyetemi kurzusok mintájára csupán előadássorozatot jelentett. De az agrársettlemet kifáradásával párhuzamosan megerősödött ez a tizenöt fős baráti kör, amely ugyan 1938-as formális megszűnéséig a BGK égisze alatt működött, és 1932-ig azzal szoros kapcsolatban álló csoportosulás volt, s ennek elnöke is Buday György volt, ugyanakkor egyre inkább a tagok önálló tudományos és művészeti tevékenysége került fókuszba, noha amennyire lehetett, napirenden tartották az agrársettlemet ügyét is. 1932 őszén a BGK új tisztkart választott, s öt év után először nem Budayt választották újra. A BGK ezt követően visszatért a nemzeti kötődésű vallásos diákegyesület szerepébe, a SZFMK viszont politikailag egyre inkább a baloldal felé tájékozódott, miközben kibontakozott tagjainak magas színvonalú művészeti tevékenysége is. Budayt ugyan örökös tiszteletbeli elnökké választották, de ettől kezdve energiáit a Kollégium munkájára összpontosította. Gyorsan túlnőtték az előadássorozat műfajának kereteit, rövid idő alatt ismert és elismert szellemi és művészeti műhelyé váltak Szegeden a közösségi tanulás különböző formáival. Az előadások és felolvasóestek, kiállítások, a közös színpadművészeti tevékenység és a kiadványok sorozata komoly közönséget vonzott, a helyi sajtó rendszeresen foglalkozott velük, nem ritkán kritikus hangvétellel. Művészeti titkár Tolnai Gábor volt, a kiadványok szerkesztője Balla Sándor, majd Gáspár Zoltán lett. Az említettekén kívül Árvay Erzsébet, Baróti Dezső, Berczeli Anzelm Károly, Erdei Ferenc, Gáspár Zoltán, Hont Ferenc, Kárász Judit,

Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Széll István, Tomori Viola voltak a Kollégium tagjai.

A SZFMK tevékenysége jórészt közismert, főleg a tagok egyéni művészeti, tudományos teljesítményéhez kötődően sokan és sokféleképpen feldolgozták azt. Ez a rövid írás a kiadványokat emeli ki most, hiszen már a Bethlen Gábor Kör időszakában fontos törekvés volt az előadássorozatok mellett, hogy minél több emberhez eljussanak az információk a parasztság helyzetéről, s arról is, mi lehet a változtatás útja. Jelentős erőfeszítéseket tettek a kör, és később a Kollégium tevékenységének megismertetése, népszerűsítése céljából, így például 1930-tól évente kiadták az igen népszerű *Szegedi Kis Kalendáriumot*, amelyben főleg az új népdalgyűjtések anyagát publikálták Buday György címlapjával és metszeteivel illusztrálva, bibliofil igényességgel. Ebben az utolsó oldalon „A szegedi egyetemisták tanyai agrársettlemment mozgalmáról” címmel propagálták a munkájukat és a megjelent füzeteket is. De a saját kiadványokon túl más platformokat is ügyesen használtak a kommunikációra. A helyi sajtó rendszeresen megjelent az eseményeiken és tudósított azokról, foglalkozott a kiszállásaikkal, az ott szerzett tapasztalatokkal. Az egyetem tanszékei által kiadott tudományos füzetekbe is adtak le írásokat, amelyek általában a tanulmányaikhoz illeszkedő gyűjtéseik, kutatásaik eredményeit tartalmazták. Így jelent meg Buday munkája a *Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Sajtótudományi Tanfolyamából* sorozatban a szegedi tanyakérdésről. Ebben a tanyai helyzet diagnózisának szükségességéről, a városi fiatalok, különösen a leendő értelmiség felelősségéről is ír, miközben igyekszik a tanyai emberről szerzett tapasztalatait is összefoglalni. (Buday 1930) Hasonlóképpen Tomori Viola doktori értekezése a parasztság lélektani vizsgálatáról az egyetem *Pedagógiai-lélektani Intézet Közleményeinek* 4. számaként jelent meg, majd a SZFMK is kiadta. (Tomori 1935) Ezen felül különböző folyóiratokban recenzálták a kiadványaikat, például az *Etnographia*, a *Népünk és Nyelvünk*, a *Magyar Szemle* és a *Nyugat* hasábjain Joó Tibor több éven át ismertette és népszerűsítette a munkáikat. A Kollégium utolsó éveiben lényegében már csak a kiadványok jelentették annak tevékenységét, azokra még így-úgy sikerült anyagi háttérrel biztosítani. Majd Buday György 1936-ban római, utóbb angliai ösztöndíjat nyerve távozott Szegedről, s egyetemi tanulmányait befejezve, vagy nézetkülönbségek okán lassanként a többiek is szétszéledtek, így más konkrét munkát közösen már nem folytattak. 1938-ban pedig – Buday Angliából írt javaslatára – a SZFMK formálisan is feloszlott.

A kiadványaik azonban jelentős értéket, örökséget képviselnek nemcsak a szegedi egyetem, hanem a magyar kultúra, a tudomány és művészetek számára is. 1931-ben Buday György művészeti fejlődésének és a SZFMK szerepvállalásának is fontos állomása volt a *Boldogasszony búcsúja* című albumának kiadása, amely már a Kollégium égisze alatt jelent meg. A 15 képből álló fametszet sorozatot az alsóvárosi búcsú ihlette, s Buday első komoly sikere volt, de a Kollégium adta ki Radnóti két verseskötetét, Hont Ferenc színházzal kapcsolatos tanulmányait és további fontos műveket, amelyeket itt most nem részletezünk, hanem azokat a kiadványokat emeljük ki, amelyek a korábbi terepmunka eredményeit vagy azok tudományos feldolgozását közölték. Ilyen volt Ortutay nyíri balladák és betyárnóták gyűjtésének közzététele, majd *Nyíri, rétközi mesék* című gyűjteménye, Gáspár Zoltán *Bevezetés a szociográfiába*, vagy Erdei Ferenc *Makó szociográfiája* című munkája, és Kárász Judit szociofotóinak albuma *15 km* címmel, amelyben a városi és tanyai élet párhuzamait fogalmazta meg képekben is. Ide tartozik Tomori Viola már említett munkája is, amely jól illeszkedik azokhoz a törekvésekhez, amelyekről Buday így ír: „Ez a közösség korszerű formában igyekszik kifejezni, megszerezni, feldolgozni és publikálni azokat a népi életközelségben megedzett élményeket, tapasztalatokat és alkotásokat, melyek a néprajzi gyűjtőutak, ismeretterjesztő és szociálisan segíteni akaró kiszállások gyakorlati, és kollégiumi elméleti munkája során megszülettek” (*Szegedi Kis Kalendárium* 1935).

Tomori Viola talán kevésbé közismert a Kollégium tagjai közül, akiknek későbbi életpályája jobban befolyásolta az ismertségüket, és a Kollégiummal való kapcsolatuk is jobban kitűnt. Tomoriról kissé megfeledkezett a tudománytörténet, holott sok tekintetben úttörő szerepe volt. Ő vette fel utoljára a közösség a tagjai közé 1932-ben, s ő tartott ki legtovább a settlement eszméi mellett, hiszen ő volt az, aki Buday távollétében a legendás dudari nemzetközi falukutató tábor is megszervezte, ami a Kollégium utolsó nagy fegyverténye volt.

Tomori Viola a Bethlen Gábor Kör erdélyi származású tagjai közé tartozott, Trianon után került a családja Szegedre, ő már itt is érettségizett. 1929-33 között volt matematika-fizika szakos egyetemista, 1934-ben szerzett tanári oklevelet, és a következő évben pszichológiából doktorált Várkonyi Hildebrand Dezső Pedagógiai-Pszichológiai Intézetében. Közben bekapcsolódott az agrársettlemet, majd létrejötte után a Kollégium munkájába is. Részben szociális, részben tudományos érdeklődése vezette a kiszállásokban való aktív és gyakori részvételre a Szeged-környéki tanyavilágba, főleg Tápéra. Elsősorban a parasztság lelkivilága, hiedelemvilága állt az érdeklődése középpontjában, valamint a népszokások lelki dinamikája foglalkoztatta, kutatásai, gyűjtései ezekre irányultak. Tapasztalatait értekezésében foglalta össze *A parasztság szemléletének alakulása* címmel. Munkája 1935-ben jelent meg, és több okból is egyedinek tekinthető ez az írás. Elsősorban ő volt az egyetlen női falukutató, aki tudományos igénnyel megírta a kutatási eredményeit. Emellett azonban tudománytörténeti szempontból is igen érdekes munkát végzett, sajátos helyet betöltve a társadalomtudományok hazai fejlődésében. A parasztság lélektani vizsgálatát jelölte meg munkája céljaként, ami nyilván fontos volt a pszichológiai doktorátus, és a Várkonyi Hildebrand-féle műhelyben való részvétel szempontjából is, azonban véleményem szerint jóval több ennél.

A tanulmány két részből áll. Az első részben Tomori számba veszi a korszak modernnek számító pszichológiai irányzatait, amelyekkel vélhetően az egyetemi műhely is foglalkozott ezidőtájt. Részletesen ismerteti az ekkor új milió-elméletet és annak kutatását, amely a környezet hatásait vizsgálja a közösségre és az egyénre vonatkozóan, s amit saját kutatása kiindulópontjaként is megjelöl. A másik újdonság, amit bemutat, az a fejlődéslélektannak nevezett irányzat, amelyet manapság inkább talán humánetológiaként azonosíthatunk, sőt, a kulturális antropológia bizonyos elemeit fedezhetjük fel benne. Ez a természeti és a „civilizált” népek kultúrája közötti különbségekre hívja fel a figyelmet, s a természeti népek és a paraszti népesség fejlődése között párhuzamosságot vél felfedezni, noha arra is kitér, hogy ez nem azonos a városi és a paraszti kultúra közötti különbséggel, mert a természeti népek kultúrája a civilizációtól valóban teljesen függetlenül fejlődött, míg a parasztkultúra ugyan nem tartott lépést a városi kultúrával, azonban elszigeteltsége mégsem olyan mértékű, mint az előbbié. Ennek oka, hogy a parasztság természeti és szociális körülményei a történelem során a fejlődést lassították. (Tomori 1935: 44)

Ezeknek az új tudományos elképzeléseknek az ismertetésével elméletileg megalapozza, illetve ezekhez kapcsolódva fejti ki a továbbiakat.

A második rész a tényleges gyakorlati kutatás eredményeinek, a konkrét gyakorlati tapasztalatoknak az összefoglalása, először történeti kontextusban, majd a saját korában. A kiindulópont a parasztság természetéhez és földhöz való viszonyának bemutatása, minden lehetséges szempontból, holisztikus megközelítéssel. A 19. század végéig a parasztság természetéhez való kötöttsége nyomán egy viszonylag egységes és a városi kultúrától eltérő paraszti kultúrát (Tomori szóhasználatával: szemléletet) termelt ki, amely alig változott az évszázadok során, s a termelési mód változatlanul szállt apáról fiúra. Volt ugyan néhány újításra való törekvés, pl. Tessedik Sámuel modernizációs tervei, vagy Széchenyi racionalizációs elgondolásai, azonban a minden változástól idegenkedő parasztság körében nehezen vált tanult munkává a mezőgazdasági termelés. A rendiség megszűnése ugyan hozott fordulatot ebben, de az is elsősorban a parasztság jogi és társadalmi helyzetét alakította át, a természethez, a földhöz való viszonyát – amelynek adottságait belenyugvással vette tudomásul – alig. Az, hogy a gazdálkodás módján, a föld adottságain változtatni lehetne (talajjavítás, új növényi kultúrák) jóformán fel sem merült, amiben szerepe volt a parasztság alacsony műveltségének is. A jobbágyfelszabadítást nem előzte meg a modernebb gazdálkodásra nevelés, de az agrártechnika fejletlensége, az anyagi lehetőségek hiánya is azt eredményezte, hogy az önálló, de rossz felszereltségű apró gazdaságok a hagyományos módon küszködtek tovább a megélhetésért. De a parasztnak a legszűkebb szociális környezetéhez, a családjához való viszonyát is a föld, a termelési mód határozta meg, hiszen a család elsősorban termelő közösség volt. A közös földet a nagycsaládok együtt művelték, a családon belül az egyén nem individuumként érvényesült, hanem a családtagoknak nemük és életkoruk szerint volt kijelölt funkciójuk a termelés munkájában. Ezt Tomori a milió differenciálatlanságának nevezi, amit a később önállósodó szociálpszichológia a differenciált modern társadalom és a differenciálatlan tradicionális társadalom különbségként ír le. A föld,

és annak nagysága az élet minden területét meghatározta, a parasztság idő- és térszemléletét, esztétikáját, erkölcsi felfogását, hitvilágát, de még a mágiát is, amely szintén a mindennapi gyakorlat befolyásolására irányult. A cselekedetek sosem önmagukban voltak jók, vagy rosszak, hanem a termelési, gazdálkodási folyamattal összefüggésben nyertek értelmet, jelentést, amit meghatározott az adott faluközösség szokás- és értékrendje. Így a szülők döntöttek a föld nagysága szerinti hovatarozás alapján a fiatalok házassági szándékairól, ami nem esztétikai szempontok alapján történt: a menyasszony akkor szép, ha egészséges, és munkabíró menyecske lesz belőle. De az erkölcsi követelmények is a mindennapi élet munkájába ágyazva értelmezhetők: az erkölcskódex legfőbb parancsa a szorgalom, de a bűn megítélése is a gazdálkodás érdekeihez kötődik. Bűnös az a férfi, aki nem dolgozik, az asszony, aki nem szül gyermeket, de pl. egy férfi házastársi hűtlenségét csak akkor ítéli el a közösség, ha a családi gazdaságot is megrövidíti, s ajándékot, pénzt ad a kedvesének. A mágia és a vallás keveredése is a gyakorlati szemléletet tükrözi: a baj elhárítására, javítására (vagy épp az ellenség gyengítésére, kisebbitésére) irányuló mágikus cselekedeteket ír le Tomori, ami mindig valami konkrét dologhoz, nem pedig elvont szellemiséghez kapcsolódik. A vallással való keveredésre pedig azt az érdekességet említi, hogy Tápén a falu boszorkánya és kuruzslója a falu templomában a Szent Antal szobor „öltöztetője” is volt egyben, (a talapzatot díszítő terítőket cserélte és mosta), ami a vallásos hitének a közösség által elismert bizonyítéka volt, ráadásul a gyógyításokat is valamelyik egyházi ünnep időpontjában végezte. Bizonyára népi gyógymódokat alkalmazva sikeres is volt a betegségekkel szemben, amivel a közösség tagjainak munkaképességét segítette, tehát hasznára volt a falunak. Akit meggyógyított, attól Szent Antal újabb terítőt kapott.

A disszertáció külön fejezetet szentel a parasztszemlélet objektíválódásának, vagyis a parasztművészetnek, amelyet mint alkalmazott művészetet – Viski Károly nyomán díszítőművészetet – mutat be. Ez azt jelenti, hogy önmagáért nem készül művészeti alkotás, hanem a használati eszközök a művészi munka hordozói. Közülük a legimpozánsabb a parasztház, (amelynek készítése alkalmazkodik a terület természeti adottságaihoz is), annak díszítése, fából készült részei, berendezési tárgyai, de a legegyszerűbb tárgyak is a paraszti művészetéről tanúskodnak, mint az ostornyél, pipa vagy sőtartó. A fafaragások szintén reprezentatív darabjai a gyakran szintén a mindennapi munkát tükröző fejfák is. S persze nemcsak fafaragásról, hanem más, a tárgyi kultúrát gazdagító anyagokról is beszélhetünk, amelyekből ismét csak a materiális adottságokhoz alkalmazkodva születnek az alkalmazott művészeti alkotások: a pásztorok körében a csont-, szaru- és bőrmunkák, vagy az asszonyok hímzései, szöttesei. Fontos jellemző, hogy mindez öntudatlan alkotás, nem differenciálódik külön foglalkozássá, s nem válik öncélúvá, ahogyan a népi művészet szellemi öröksége is az egész közösség által elfogadott, mindenki által megélhető, alakítható, kollektív alkotás. A hagyományozásban az egész közösség részt vesz, öntudatlan alkotással, spontán módon, s fel sem merül (a néprajzi gyűjtések megjelenéséig), hogy azokat bármilyen módon rögzíteni, lejegyezni kellene, hiszen a közösség tagjai ismerik. Ide tartoznak a különböző szokások, hiedelmek, (különösen az egyéni élet átmeneti rítusaihoz kapcsolódó szokásrend), a népköltészet (mesék, balladák, parasztdalok), valamint a népi játékok és a tánc. Ezeket is részletesen jellemzi a tanulmány, ahogyan bemutatja a hétköznapok és ünnepek kettősségét is (az ő szóhasználatával polaritását) az öltözködéstől az étkezésig, az ünnepi szokások és a hétköznapok különbségeit, a tisztaszoba és a konyha használatának ellentétét, az ünnepi és a mindennapi kommunikáció eltéréseit. Ezeknek alaposabb elemzésére most nem térünk ki, reményeim szerint így is érzékelhető az a holisztikus megközelítés, amely az egész tanulmányt jellemzi, s inkább összefoglaljuk a következtetéseket, amelyeket Tomori levont a kutatásai alapján.

Egyik legfőbb megállapítása, hogy a parasztembert a környezetével (a milióvel) összefüggésben lehet megismerni, tehát a parasztközösség részeként, amelyet azonban szintén meghatároz a természethez, a földhöz való viszony, az évszázados természetközelség és az ahhoz való alkalmazkodás. Ez főként a termelési munka folyamán nyilvánul meg, de a szociális életben, a közösség esztétikai, erkölcsi, mágikus, vallási szemléletében is, továbbá ennek a szemléletnek a népi kultúra termékeiben való objektíválódásában is. A paraszt alkalmazkodik a föld által meghatározott feltételekhez, és családi, társadalmi élete a termelés szükségletei szerint szerveződik. Esztétikai, erkölcsi szemlélete a termelés szolgálatában áll, mágikus és vallási hite és hiedelmei a természet erejére való reagálásban gyökerezik. A szükséges alkalmazkodás azonban a létfenntartást, az egyén és a közösség fennmaradását szolgálja (Tomori 1935: 78–87).

Mai fogalmaink szerint ez egyértelműen a tradicionális paraszti társadalom jellemzése, és érdekes tudománytörténeti adalék, hogy ez a lélektan akkori fogalomrendszerének kereteiben történik. Ugyanakkor, munkája módszertanát alaposabban tanulmányozva azt is látjuk, hogy néplelektani vizsgálódásai az akkor formálódó szociálpszichológiához éppúgy közel álltak, mint a néprajzi gyűjtőmunkához, de jól ismerte a szociológia módszertanát is (egyik méltatója szociológusként emlékezik meg róla), továbbá munkájához a történettudomány és a közgazdaságtudomány eredményeit is felhasználta. Ezeknek a megközelítéseknek a segítségével igyekezett egy nagyívű, sokoldalú képet alkotni a parasztságról, amit ő lélektani vizsgálatnak nevez, de véleményem szerint sokkal inkább nevezhetjük a paraszti kultúra átfogó leírásának. Igaz ez akkor is, ha a kutatási tapasztalatainak második részét figyeljük meg, amelyben jelenidőben mutatja be a parasztság életében a 20. század első felére bekövetkezett változásokat, ugyanis az tapasztaljuk, hogy lényegében a szemlélet változásának fogalma alatt a paraszti társadalom differenciálódását érti, a tradicionális paraszti társadalom – igaz lassú – átalakulását, amely a városokban már korábban végbement. A tankötelezettség bevezetésével megszűnt a (nagy)család és a szűkebb közösség kizárólagos szerepe a szocializációban, a gazdálkodásban az ismeretterjesztés révén a tanult szempontok (pl. műtrágya, vetőmag) is egyre nagyobb szerepet játszanak, s igaz, külső hatásra, de a gazdálkodás egyre inkább tanult foglalkozássá válik. Mind többen tudnak írni, olvasni, de továbbra sem mindenki, mert nincs elég iskola. A népkönyvtárak, újságok segítik az általános műveltség terjedését, s erősebb a városi kultúra hatása, s főleg a világháborút megjárt generáció az idősebbektől eltérő ismeretekkel bír. Az egészségügy terén is változások tapasztalhatók, az orvosok, védőnők működése kiterjed(ne) a parasztságra is, ennek azonban akadálya a nincstelenség: „Ma már szívesebben megy orvoshoz, mint kuruzslóhoz, a szegénység azonban itt is gátat szab a felvilágosodás terjedésének. A sokat emlegetett szellőztetés problémáját is megnehezíti, különösen az Alföldön, a fűtőanyag hiánya” (Tomori 1935: 93). Összességében a változás igen lassú, van, ahol már valóság, sok helyen azonban csak vágyott lehetőség, amelynek realizálásában a parasztság segítségre szorul, hiszen a várostól való távolság és az anyagi lehetőségek korlátozottsága lassítja a folyamatokat. Látható, hogy a parasztközösség belső biztonsága anyagilag és szellemileg egyaránt megbomlott, a növekvő számú földnélküli mezőgazdasági proletáriátus pedig már teljesen híján van ennek. A paraszti közösségekre a differenciálódás és individualizálódás jellemző, mindenekelőtt a családban. Az ipar termékei a faluban is megjelentek, ennek nyomán az önellátáson alapuló családi közösségek felbomlottak. A parasztcsalád gazdasági alakulat maradt ugyan továbbra is, de a szerszámok, ruha, az élelmiszer nagy részének előállítására kiesett a családi termelés kereteiből. A mezőgazdasági munkanélküliség megszületése és a várossal való szorosabb kapcsolat a pályaválasztás lehetőségének kereteit a parasztság számára is kitágították, legalábbis elméletben, mindenesetre egyre többen próbálnak – sokszor kényszerből – a városban boldogulni.

A tradicionális közösségek felbomlásával megszűnt a parasztművészet, a közösségi alkotás és a közösségi hagyományozás is. Még leginkább a hímzés és a kézimunka maradt meg a paraszti díszítőművészetből, de az is inkább a városi ízlés kiszolgálására. Pl. Mezőkövesden, Kalocsán, vagy a Sárközben hímeznek még a parasztasszonyok, de ez a művészi munka mesterséggé vált, produktumai iparszerűen, eladásra készülnek, idegenforgalmi attrakcióvá váltak.

Valójában azt mondhatjuk, hogy a differenciálatlan tradicionális, és a differenciált (modernbb) társadalom közötti átmenetről készült pillanatfelvétel Tomori összegzésének ez a második része. Talán a legérzékletesebben az öltözködésről szóló leírás mutatja ezt:

„Az újnak és réginek keveredése mutatkozik a ruházatkodásban. Az alsó ruha őrzi leginkább a régi stílust, de föléje már többnyire városi szabású ruha kerül. A vasárnapi templomozás vagy bál öltözködése tarka keverék színt mutat. Az öregek, férfiak, asszonyok, még többnyire régi szabású ruhájukat szedik elő a sublótból, a fiatalok azonban már erősen városiasodnak. A lányok még rendszerint sok keményített alsószoknyát viselnek s a városias rakottsoknya ráncai furesán feszülnek szét a gazdag bőségű, falusi fehérenemű felett. Ahol a szabás még a régi, az anyag már ott is gyári áru, s csak a színek rikító és mégis harmonikus összeválogatása képviseli a paraszti ízlést” (Tomori 1935: 109).

Nemcsak a tárgyi népi művészetre, hanem a szellemi örökségre is az enyészet jellemző. A szokásokat, hiedelmeket tápláló komplex mágikus szemlélet eltűnt, így a hagyományozás is okafogyottá vált. A népköltészet termékeit ugyan az öregek még őrzik, de nem élő, alakuló valóság már ez sem. Bár a gyűjtők unszolására még előkerülnek a régi parasztdalok, de a fiatalok már városi nótákat énekelnek. Összességében „a művészetek élettény szerepe elvész, termékeik pusztulásba és feledésbe merülnek s az újabb műalkotás öncélú tevékenységgé, egyéni foglalkozássá differenciálódik” (Tomori 1935: 115).

Végsősoron a paraszti közösség megszűnik élő és ható valóság lenni, individuumokra bomlik, az „eszméltségi fok” változása a differenciálódás fázisába vezetett, ami viszont sok esetben szétesést, bomlást okozott. Ennek legfőbb oka pedig „fejlődéslelektani”: a differenciálódás nem belső, szerves fejlődés eredménye volt a közösségben, hanem külső ráhatásra történt. „az a parasztlélek, mely hosszú évszázadokon keresztül, relatíve zavartalanul bontotta ki a maga színeit, az erőszakos külső hatásra szükségképpen megrázkódtatáson ment keresztül. Idő kell ahhoz, míg a parasztság bensőleg, lelkileg is megéri a külső hatások zavartalan, harmonikus átvehetésére” – vonja le a végső következtetést (Tomori 1935: 117).

Ha Tomori Viola munkáját a tudományterületek szempontjából vizsgáljuk, nincs könnyű dolgunk. Számos társadalomtudományi terület szóba jöhet, ugyanakkor egyik sem lenne igaz maradéktalanul. A pszichológia – melyet saját maga jelölt ki – sok változáson ment keresztül az elmúlt száz évben, differenciálódott, s a korábban beletartozó részterületek önállósodtak, új interdiszciplináris területek nyertek létjogosultságot, amelyek vizsgálják azokat a jelenségeket, amelyeket Tomori is kutatott és interpretált. A néprajztudományhoz is kapcsolhatjuk a kutatásait, amely egyébként nagyra tartja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának munkáját, főleg persze elsősorban Ortutay miatt, akinek gyűjtései szintén ekkoriban kezdődtek és vettek nagyobb lendületet, bár a néprajz elsősorban a tárgyi kultúrát és a folklórt kutatta és tette közzé. Tomori ennél többet tett, hiszen a tanult viselkedésmintákat, az értékrendszereket, sőt a nyelvhasználatot is vizsgálta és bemutatta, mégpedig a kulturális rendszer egészével összefüggésben. Ugyan használta a néprajz anyagfeltárási, adat- és tárgygyűjtési módszereit társai-val együtt, viszont az agrársettlemet aktív tagjaként a résztvevő megfigyelés módszerét is használhatta a kutatásában, ami egyértelműen inkább a kulturális antropológia felé mutat, bár mára már elmosódtak az éles határok a két tudományág között, és nagyon sokat merítenek egymás kutatási módszereiből és eredményeiből. Az a holisztikus szemlélet is a kulturális antropológia melletti érv, amelyet a munkájában alkalmaz, ahogyan az adatközlőktől szerzett információkat mélységeiben igyekszik feltárni. Azt is ki kell azonban emelni, hogy Tomori korában a kulturális antropológia – ha ismerték egyáltalán – az Európán kívüli népek megismerését tűzte ki célul, tehát bizonyosan nem definiálta volna magát kulturális antropológusként, annál is inkább, mivel a magyar tudományos életben még meg sem jelent ez a lehetőség. Ugyanakkor, ha elfogadjuk, hogy a kulturális antropológia olyan interdiszciplináris tudomány, amely szoros kapcsolatban áll a társadalomtudományok több területével, mint a néprajztudomány, a szociológia, a szociálpszichológia, vagy az etológia, de a pszichológia, a történettudomány, vagy a közgazdaságtan eredményeiből is sokat merít, akkor véleményem szerint Tomori tanulmányát, amely mindezeket tartalmazza, a kulturális antropológia korai produktumának kell tekintenünk, de legalábbis tekinthetjük annak. A magam részéről ilyen korai gyöngyszemnek tartom ezt az írást, s szeretettel ajánlom Újvári Edit figyelmébe.

Irodalom:

- Buday Gy. (1930). *A szegedi tanya problémái. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Sajtótudományi Tanfolyamából 1.* Szeged.
https://mtda.hu/books/buday_gyorgy_a_szegedi_tanya_problemai.pdf Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Buday Gy. (1933). Az agrársettlemet mozgalom útja. *Nyugat* 1933. 1.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nyugat-nyugat-1908-1941-FFFF0002/1933-4B297/1933-1-szam-5B297/buday-gyorgy-az-agrarsettlemet-mozgalom-utja-66B397/> Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Forray R. K., Kozma T. (2013). Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra* 23.10. 3–21.
http://misc.bibl.u-szeged.hu/41932/1/EPA00011_iskolakultura_2013_10_003-021.pdf
 Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.

- Tomori V. (1935). *A parasztság szemléletének alakulása. Közlemények a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai-lélektani Intézetéből IV.* Szeged. https://acta.bibl.u-szeged.hu/50186/1/kolozs_ped_004.pdf és ugyanezzel a címmel és évben a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadása. Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.
- Szegedi Kis Kalendárium (1930–1938). Az egész sorozat letölthető: https://univ.bibl.u-szeged.hu/view/type_publication_full/book/Szegedi_kis_kalend=E1rium_az_=2E=2E=2E_=E9vre_=3A_szegedi_=E9s_k=F6rny=E9ki_n=E9pi_dalok_B=E1lint_S=E1ndor_n=F3tagy==0171jt=E9s=E9b==0151l/ Utolsó letöltés: 2023. 08. 15.